

J. MUREIKA
(Vilnius)

KULTŪRINIO PALIKIMO VERTINIMO PROBLEMA V. KAPSUKO RAŠTUOSE

Nors V. Kapsukas specialių teorinių darbų kultūros klausimais ir nerašė, bet sudėtingų socialistinės kultūros formavimo problemų negalėjo apeiti. Remdamasis marksistine metodologija, dažnai imdavosi analizuoti konkrečius savo laikmečio kultūros reiškinius, vertindavo juos socialistinės ideologijos požiūriu. Tai buvo ne paprastas marksizmo idėjų propagavimas ar pritaikymas, o tikras kūrybinis įnašas į nacionalinį socialistinės kultūros lobyną.

Pagrindinės teorinės prielaidos socialistinės kultūros problemoms tirti buvo suformuluotos K. Markso ir F. Engelso. Jie neabejojo proletarinio meno egzistavimu. Antai F. Engelsas G. Vėjertą pavadino pirmuoju ir žymiausiu vokiečių proletariato poetu¹. K. Marksas nurodė, kad darbininkų tautosakoje yra proletarinės literatūros užuomazgų. Jų nuomone, socialistinės kultūros suklestėjimo epocha ateis kartu su socialistinės revoliucijos pergale, pakeitus socialinę visuomenės struktūrą. Marksizmo klasikai nuolat pabrėždavo, kad socialistinė kultūra kuriama, perimant geriausius praeities kultūros laimėjimus. F. Engelsas knygoje „Butų klausimu“ rašė, kad reikia „iš istoriškai paveldėtos kultūros — mokslo, meno, bendro gyvenimo formų ir t. t.— pasiimti visa tai, kas iš tikrųjų yra vertinga, ir ne tik tai pasiimti, bet ir iš viešpataujančios klasės monopolio paversti tai bendruoju visos visuomenės lobiu ir padėti jam toliau vystytis“². O laiške Minai Kautski F. Engelsas rašė, kad, jo nuomone, „socialistinis tendencingas romanas <...> visiškai atlieka savo paskirtį, teisingai vaizduodamas realius santykius ir tuo būdu griaudamas vyraujančias sąlygines iliuzijas apie tų santykių prigimtį, išklindamas buržuazinio pasaulio optimizmą, įkvėpdamas abejones dėl esybės nekintamumo“³. Turėdami galvoje F. Engelso pažūrų į kultūrą esmę ir visumą, galėtume tvirtinti, jog F. Engelsas socialistiniu romanu arba socialistine kultūra iš tiesų vadina ir kritinio realizmo literatūrą. Vadinasi, socialistinis menas nebūtinai turi būti sukurtas pro-

¹ „K. Marksas ir F. Engelsas apie literatūrą“, Vilnius, 1961, p. 274.

² K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. I, Vilnius, 1949, p. 492.

³ „K. Marksas ir F. Engelsas apie literatūrą“, p. 78.

letaro, arba toje šalyje, kur nugalėjo socialistinė revoliucija, nebūtinai jame turi būti parodytas „vaizduojamų visuomeninių konfliktų būsimas istorinis sprendimas“⁴. Meno kūrinio galimybė tarnauti proletariato interesams istorine prasme yra pagrindinis socialistinės kultūros požymis.

V. Leninas dar prieš Spalio revoliuciją socialistinės kultūros ugdymą pripažino vienu iš svarbiausių revoliucijos uždavinių. O trečiajame komjaunimo suvažiavime jis kalbėjo: „Be aiškaus supratimo, kad, tik tiksliai pažinus viso žmonijos išsivystymo sukurtą kultūrą, tik ją perdirbant, galima kurti proletarinę kultūrą — be tokio supratimo mes šio uždavinio neišspręsimė“⁵. Mokslinio socializmo kūrėjų pažiūrose yra ryški dialektinė socialistinės kultūros interpretacija, nuoseklus laikymasis kultūrinio perimamumo dėsnio ir proletariato interesų, vertinant kultūrinį palikimą. Šiomis marksizmo klasikų mintimis vėliau rėmėsi V. Kapsukas, formuodamas savo pažiūras į kultūrą.

Iš pradžių V. Kapsukui, dar nesusipažinusiui su mokslinio socializmo teorija, jo pasaulėžiūros formavimuisi nemažą įtaką darė rašytojai J. Biliūnas bei P. Višinskis. Straipsnyje „Nauji metai, naujas šimtmetis — seni vargai, seni rūpesčiai“, parašytame 1901 metais, dar labai ryški švietėjiška V. Kapsuko pasaulėžiūra. Jis rašė, kad jeigu kultūros veikėjų skleidžiami „mokslo spinduliai pasklis po visą pasaulį, neaplenks jie nė mūsų gūžtelės — tada virs kita gadynė, žmonės bus lygūs, liuosi, tada neskriaus vieni kitų... Ir ne per toli jau tas laikas; jau ir dabar net pas mus yra daug žmonių, kurie iš visų spėkų nori padėti varguoliams. <...> Mokslą, šviesą — štai ką mums žada dvidešimtas šimtmetis“⁶. V. Kapsukas dar nemato socialinių kultūros funkcionavimo problemų. Jį veikia dar smulkiaburžuazinio nacionalinio judėjimo įtaka. Tačiau dar tais pat metais straipsnyje „Keletas žodžių apie lietuviškus spektaklius“ V. Kapsukas aukštai įvertina meninę kultūrą: „<...> mes atradom pagaliau daiktą, kuris sužadins mūsų žmones; sužadins visus: tamsesnių akis praplėš, šviesesnius pakurstys prie darbo, vadovams duos viltį, kad jų darbavimasis ir pasišventimas atneš gausius vaisius. Nei keliolika knygelių, nei laikraščiai nepadarys to, ką padaro vienas spektaklis. Reikia tik žiūrėti, kad tokiuose spektakliuose pirmutinė publika būtų plati liaudis...“⁷ Tai pasakyta, suvokiant, kad meno paskirtis — tarnauti plačiajai liaudžiai, o ne visuomenės elitui. Pabrėžtas ir pažintinis meno vaidmuo, bet nesuabsoliutintas. Čia menas nėra priešpastatytas mokslui, kaip iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, o tik aiškiai nusakoma meno specifika. Tačiau visuomeninis meno vaidmuo suprantamas dar abstraktokai.

Bręstant visuomeninėms ir politinėms V. Kapsuko pažiūroms, sparčiai keičiasi ir jo pažiūra į kultūrą bei kultūrinį darbą. Kaip toli paženg-

⁴ Ten pat.

⁵ „Leninas apie kultūrą ir meną“, Vilnius, 1960, p. 383.

⁶ V. Kapsukas, Raštai, t. 1, Vilnius, 1960, p. 105.

⁷ Ten pat, p. 110..

ta nuo švietėjiškų pozicijų kultūros srityje, matyti iš straipsnio „Spaudą leidus“. „Viena nauda, kurią mes matome iš leistosios spaudos — tai ta, — rašo V. Kapsukas, — kad truputį palengvės kultūrinis darbas siaurąja to žodžio prasme. Bet ir grynas kulturtręgeris negali pasitenkinti įgytąja „laisve“ <...> turi būtinai pereiti į nelegalų kelią, turi iš nelegalių laikraščių semtis sau šviesą, turi kovoti su caro valdžia“⁸. Kitame straipsnyje „Naujas apsiareiškimas revoliucinio judėjimo Lietuvoje“ jis kviečia į pagalbą mokytojus šviečiamajam darbui — „ruošti revoliucijos kareivius“⁹. V. Kapsukui kultūrinė veikla neatsiejama nuo ideologijos. Mokslinė ideologija, jo supratimu, — sudėtinė kultūros dalis, kryptingai veikianti kultūros pasiekimų panaudojimą išnaudojamųjų klasių labui. Tai rodo, kad jau 1904 metais kultūrinis darbas V. Kapsukui tampa, V. Lenino žodžiais tariant, „organizuoto, planingo, jungtinio socialdemokratinio partinio darbo sudėtinė dalimi“¹⁰. Nors politinėmis pažiūromis V. Kapsukas dar nebuvo subrendęs marksistas (tai įvyko 1911—1913 metais), bet kultūrinio darbo vietos nustatymas revoliucinėje ir nacionalinio išsivadavimo kovoje, kultūrinės veiklos turinio ir vaidmens istoriniame procese suvokimas labai artimas marksistiniam supratimui. Galima tvirtinti, kad V. Kapsukas, savo revoliucinėje veikloje susidūręs su kultūros problema, pirmiausia formuluoja funkcionalinę socialistinės kultūros problematiką. Svarbiausią vietą kultūrinių vertybių tarpe tuo metu jis pripažįsta mokslui, ypač mokslui apie visuomenę¹¹. Pirmieji grožinės literatūros bei spektaklių apibūdinimai rodo puikią jo meninę nuojautą, bet dėl tam tikro auklėjimo ir platesnės estetinės patirties stokos iki 1911 metų, kaip nurodo pats V. Kapsukas, meno reikšmės nebuvo pakankamai įvertinęs,¹² nes neturėjo sąlygų ir progos plačiau domėtis menu, giliau jį pažinti. Šią spragą užpildyti, bent grožinės literatūros srityje, pasisėkė tik kalėjime. Kalėdamas jis rašo, kad literatūra duoda daug peno protui ir širdžiai, visapusiškai ugdo asmenybę, bet tuo dar nesibaigia literatūros reikšmė. „Ji atidaro nepatyrusiai akiai nematytas gyvenimo kerteles ir sielos judėjimus <...> ji moko pažinti žmones pačiuose žemuose visuomenės dumblyuose, kuriuos įstūmė į tą dumblyną žiaurios gyvenimo sąlygos; ji (ir tai yra svarbiausia. — V. K.), atvaizduodama gyvenimą, moko mus suprasti jį ir klasių kovą“¹³. Klasių kovos supratimas, V. Kapsuko požiūriu, reikalingas ne dėl bendros erudicijos, o kaip revoliucinės veiklos, visuomenės pertvarkymo kelrodis. Kadangi liaudies masės Lietuvoje dar buvo tamsios, joms sunku buvo teoriškai išsąmoninti klasių ideologiją, todėl, V. Kapsuko nuomone, idėjiškai auklėti mases galima meno dėka, apeliuojant į žmogaus

⁸ Ten pat, p. 202.

⁹ Ten pat, p. 120.

¹⁰ V. I. Leninas, Raštai, t. 10, p. 27.

¹¹ Straipsnyje kalbama tik apie dvasinę kultūrą.

¹² V. Kapsukas, Raštai, t. 4, Vilnius, 1962, p. 289.

¹³ Ten pat, p. 291.

jausmus bei protą, ir tokiu būdu tiesti kelią socialistinei ideologijai, o kartu ir socialistinei kultūrai.

Straipsniuose „Tautos namai“ ir „Dėl aukų rinkimo tautos namams“ aiškiai parodoma, kad nacionalinė kultūra buržuazinėje visuomenėje nėra vieninga; norint ją įvertinti, reikia vadovautis klasiniu požiūriu. V. Kapsukas rašo, jog „susipratusieji darbininkai žiūri per savo akinius ir į kultūros reikalus, nes ir jie paprastai nevienodi būna“¹⁴. Čia pat autorius išryškina internacionalų kultūrinių vertybių turinio pobūdį ir reikšmę bei žmogaus lygiateisiškumą jas įsisavinti, nepriklausomai nuo socialinės padėties ir nacionalinės priklausomybės. Straipsniuose „Lietuvių buržuazijos stiprėjimas ir jos reikalų reiškéjai“, „Dėl ko mes liberalus kritikuojame“¹⁵ V. Kapsukas akcentuoja labai svarbią mintį apie kultūros laimėjimų monopolizavimą buržuazijos rankose, todėl kultūrinės vertybės panaudojamos ne pagal savo socialinę paskirtį, o siekiant pasipelninti, nacionalizmui ugdyti ir t. t. Be to, verta pažymėti, jog V. Kapsukas, kritikuodamas Lietuvos liberalus kaip „kultūrinius buržuazijos reikalų reiškéjus“ bei pačią buržuaziją, parodo prieštarinę jų prigimtį, bet kartu ir pripažįsta jos tam tikrą istoriškai teigiamą vaidmenį kultūros srityje¹⁶.

Nacionalinės ir klasinės kultūros santykio problemą V. Kapsukas sprendė monografijoje „Jono Biliūno biografija“. Jo apibūdinimu, J. Biliūnas yra „didžiausias ne tik lietuvių darbininkų, bet ir apskritai lietuvių beletristas“¹⁷. Tačiau, laikydamas J. Biliūno kūrybą didžia nacionalinės kultūros vertybe, V. Kapsukas ją griežtai atiboja nuo valdančiųjų klasių, kad parodytų tikrąjį paveldėtoją — liaudies mases. Tai nurodė ir literatūros tyrinėtoja V. Zaborskaitė¹⁸. V. Kapsukas pabrėžia, jog J. Biliūną visapusiškai gerai suprasti tegali darbininkų klasė. Kadangi darbininkų klasės interesai iš esmės sutampa su visos liaudies lūkesčiais, tai nacionaline kultūra, proletariato ideologijos požiūriu, galima vadinti su liaudimi susijusią kultūrą. V. Kapsukas minėtoje monografijoje gina ir propaguoja kritinio realizmo principus lietuvių literatūroje, atspindi kovą už demokratinę lietuvių kultūros palikimą. Tačiau studijoje apie J. Janonį V. Kapsukas iškelia nemažą principinių socialistinio realizmo bruožų, turinčių metodologinę reikšmę socialistinės kultūros kūrimui. Joje ypač akcentuojama marksistinės pasaulėžiūros reikšmė menininko kūrybai bei artimas ryšys su darbininkų klase, jos kova. „Ne tik darbininkų gyvenimą turi piešti proletarinis poetas ir šaukti juos kovon,— rašo V. Kapsukas,— o pats tos kovos priešakyje stovėti“¹⁹.

¹⁴ V. Kapsukas, Raštai, t. 5, Vilnius, 1962, p. 22.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Ten pat, p. 266—267.

¹⁷ Ten pat, p. 469.

¹⁸ V. Zaborskaitė, Realizmo klausimai, Vilnius, 1957, p. 184.

¹⁹ „Po raudonąja vėliava“, Minskas, 1934, p. 207.

Meninės kultūros kūrybinio proceso aspektai buvo liečiami daugelyje V. Kapsuko straipsnių: „Dailioji lietuvių literatūra 1916 m.“²⁰, „Eilių rašytojams“²¹, „Keli žodžiai apie dailiąją literatūrą“²², „Pirmasis sovietų rašytojų suvažiavimas“²³. Juose labai nuosekliai pabrėžiama idėja, kad rašytojams būtina gerai žinoti ne tik Lietuvos, bet ir viso pasaulio žymiausius meno kūrinius, mokyti iš jų. Tai rodo, kokią svarbią reikšmę V. Kapsukas teikė kultūrinio perimamumo dėsniui, kurio nesupratęs neįmanoma teisingai spręsti tradicijų, meistriskumo, novatoriškumo ir apamai kūrybinio metodo problemų.

Dvasinė kultūra apima kūrybos procesą, sukurtas kultūrinės vertybės jų paskirstymo bei įsisavinimo procesą, kuris pasireiškia kaip aktyvi visuomeninio subjekto veiklos forma. Šių sudėtinių dalių tarpusavio sąveika ir sąlygotumas apsprendžia dvasinės kultūros problematiką kiekvienoje istoriškai konkrečioje visuomenėje. Kitaip tariant, socialistinės kultūros teorijoje pagrindinę vietą užima kultūrinio palikimo vertinimas bei įsisavinimas, naujų dvasinių vertybių kūryba ir visos kultūros funkcionavimo (socialinio vaidmens atlikimo) klausimai. Šiems klausimams spręsti, kaip įsitikinome iš V. Kapsuko pažiūrų į kultūrą, lemiamą metodologinę reikšmę turi kultūrinio perimamumo dėsnis, taikant jį, atsižvelgus į darbininkų klasės ideologijos reikalavimus. Perfrazuodami V. Lenino mintį, kad tikras marksistas bus tas, kuris pripažįsta ne tik klasių kovą, bet ir proletariato diktatūros neišvengiamumą²⁴, galime pasakyti, kad kultūros teorijoje nepakanka pripažinti dvi kultūras, bet reikia pripažinti perimamumą kaip svarbiausią socialistinės kultūros vystymosi dėsnį. Prisiminę 1918—1920 metų A. Bogdanovo bei proletkultininkų nihilistines pažiūras į praeities kultūrą bei svaiciojimus apie „švarios“ proletarinės kultūros kūrimą arba 1923—1925 metų idėjinės ir estetiškos diskusijas dėl proletarinės kultūros, kai buvo išsakyta nemaža liguistai kairiųjų ir dešiniųjų koncepcijų²⁵, geriau suvoksime teorinės V. Kapsuko minties gilumą, išryškėjusį, jam sprendžiant konkrečius socialistinės kultūros formavimosi klausimus.

Lietuvių literatūros tyrinėtojas K. Ambrasas straipsnyje „Didžios tradicijos“ rašo: „Iškeldamas demokratinius, liaudinius, revoliucinius-proletarinius lietuvių literatūros reiškinius, V. Kapsukas išryškino geriausius lietuvių literatūros palikimo ypatumus: realizmą, idėjiškumą, liaudiškumą, tikrą patriotizmą, humanizmą, formos demokratiškumą“²⁶. Kultūriniais reiškiniais analizuoti skirtuose V. Kapsuko darbuose, parašytuose ar revoliucinio judėjimo, ar literatūros tema, neatsitiktinai dominuoja kultūrinio palikimo vertinimas. V. Kapsukas gerai suprato, jog socialis-

²⁰ V. Kapsukas, Raštai, t. 6, Vilnius, 1963.

²¹ Ten pat.

²² V. Kapsukas, Raštai, t. 4.

²³ „Priekalas“, 1934, Nr. 9.

²⁴ V. I. Leninas, Raštai, t. 25, p. 387.

²⁵ Зг. В. Роговин, Проблема пролетарской культуры в идейно-эстетических спорах 20-х годов.— Кн.: «Из истории советской эстетической мысли», М., 1967.

²⁶ K. Ambrasas, Laiko tiesa, Vilnius, 1960, p. 64.

tinės kultūros suklestėjimas neįmanomas, jeigu bus ignoruojama pažangi pažangi praeities kultūra.

Straipsnio pradžioje nurodėme, kad socialistinės kultūros sąvoka, atspindėdama dialektinį socialistinės kultūros formavimosi procesą, negali būti siaurai interpretuojama, nes tai prieštarauja kultūros perimamumo dėsniui. Akivaizdus šio dėsnio, kaip metodologinio principo, pasireiškimas V. Kapsuko raštuose leidžia daryti išvadą, kad socialistinę kultūrą jis suprato kaip dėsningą reiškinį, procesą, kuris prasideda dar buržuazinės santvarkos sąlygomis, turėdamas idėjinę, vertybinę ir socialinę bazę bei konkrečius istorinius uždavinius. Tai patvirtina ir jo paties svarus indėlis į lietuvių socialistinę kultūrą. Sėkmingas praeities kultūrinio palikimo vertinimas, kaip graži tradicija, V. Kapsuko pradėta sudėtingomis socialinėmis ir politinėmis aplinkybėmis, įtvirtinama ir vystydama lietuvių kultūros dirvoje mokslinę metodologiją, ir dabartiniams Lietuvos kultūrinio palikimo tyrinėtojams daugeliu atvejų yra pamokanti.